

## بررسی پایه‌های نظری تعالی فرد در سازمان از دیدگاه قرآن کریم

ابوالفضل محمدی \*

محمود علایی زاده\*\*

مهدی محمدی \*\*\*

دریافت مقاله: ۹۲/۸/۲۸

پذیرش نهایی: ۹۴/۱۲/۸

### چکیده

تعالی سازمانی یکی از مباحث مهم در مدیریت است. پژوهشگران این عرصه الگوهای مختلفی را برای آن ارائه کرده‌اند تا سازمانها با بهبود مستمر روند خود به تعالی مورد نظر دست یابند. در همه الگوهای تعالی سازمانی بر «بعد انسانی» سازمان تأکید شده است؛ لکن بعد حیوانی و جسمانی انسان مد نظر، و کمتر به جنبه روحانی و ارزشی پرداخته شده است. این پژوهش به بررسی پایه‌های نظری تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم می‌پردازد. این پژوهش، بنیادی است و به همین منظور برای انسجام بیشتر یافته‌ها، داده‌های پژوهش از ترجمه و تفسیر شریف المیزان استخراج و با روش گردن‌د تئوری تحلیل شده است. پس از استخراج کدها، مفاهیم و مقوله‌ها، در نهایت الگوی تعالی فرد در سازمان مبتنی بر مدیریت ربوبی (توحید ربوبی) به دست آمد. **کلید واژه‌ها:** توحید و تعالی، پایه‌های نظری تعالی فرد، توحید ربوبی، تعالی توحیدی.

\* استادیار دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه جامع امام حسین (ع) [abdemotlagh@gmail.com](mailto:abdemotlagh@gmail.com)

\*\* نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)

[Mah.alae@gmail.com](mailto:Mah.alae@gmail.com)

\*\*\* دانشجوی دکتری مدیریت منابع انسانی دانشگاه لرستان و پژوهشگر دانشکده مدیریت و اقتصاد

[mohamadi.me@fc.lu.ac.ir](mailto:mohamadi.me@fc.lu.ac.ir)

دانشگاه جامع امام حسین (ع)

## مقدمه

در آستانه هزاره سوم میلادی روشن شده است که ارزشها و باورها در هر فرهنگی بر روشهای مدیریتی آن تأثیر مستقیم می‌گذارد و در هر فرهنگی، نوعی از مدیریت اثربختر است که بر ویژگیهای آن فرهنگ مبتنی باشد؛ به عبارت دیگر، فرهنگهای مختلف، مدیریتهای مختلفی می‌طلبند. هر قدر مدیریتی بیشتر از فرهنگ برآید، احتمال موفقیت آن بیشتر خواهد بود؛ بنابراین نمی‌توان مدیریت واحدی را بر فرهنگهای گوناگون تحمیل کرد.

از جمله ویژگیهای هر یک از شاخه‌های علوم اجتماعی (مدیریت) اتکای آنها به فلسفه علوم اجتماعی (مدیریت) مورد بحث است و تأثیرپذیری عمیق از فرهنگ و مقتضیات انسانی و اجتماعی جامعه مهد شکل‌گیری و تکامل این علوم دارد (علی احمدی، ۱۳۸۳: ۲۰).

بررسی تعالی فرد در سازمان حاکی است که تعالی فرد در جوامع مختلف تحت تأثیر فلسفه سیاسی - اجتماعی حاکم بر فرهنگ هر یک از آن جوامع است. بر این اساس، اکنون که حجم زیادی از دلمشغولیه‌های مدیران سازمانها به تعالی سازمانی در زمینه سرمایه انسانی آنان معطوف است، جا دارد به این مقوله حیاتی پرداخته شود تا ان‌شاءالله موضوع تعالی فردی در جمهوری اسلامی ایران از منشأ زلال فرهنگ و جهان‌بینی اسلامی نشئت گیرد و ساحت آن از التقاط حفظ شود.

برخی از صاحب‌نظران مدیریت، «تعالی سازمانی» را از ویژگیهای مدیریت در عصر حاضر دانسته‌اند. نگاهی گذرا به آثار این عرصه بیانگر تلاش بی‌وقفه و گسترده علاقه‌مندان به ساحت مدیریت و «تعالی» روزافزون «سازمان» است. پژوهشگران مدیریت با ارائه آخرین یافته‌های خود در قالب الگوهای گوناگون تحول و تعالی سازمانها، روز به روز بر حجم و غنای ادبیات آن می‌افزایند و بسته به اهداف خویش، گاه به گاه الگوهای نسبتاً جامع‌تری را معرفی می‌کنند.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و ضرورت تدوین و تولید علوم اسلامی، توجه به علوم انسانی اسلامی اهمیت ویژه‌ای پیدا کرد. این موضوع در سالهای اخیر و با تأکیدات مقام معظم رهبری (مد ظله) مبنی بر بهره‌گیری از آموزه‌های حیاتبخش قرآنی به جای استفاده از علوم انسانی مسموم غربی، اهمیت پرداختن به این عرصه را دو چندان می‌سازد: «پایه و اساس علوم انسانی را باید در قرآن جستجو کرد. پژوهشگران با استفاده از مبانی قرآنی و هم‌چنین برخی پیشرفتهای علوم انسانی، می‌توانند بنای رفیع و مستحکمی را از علوم انسانی پایه‌گذاری کنند» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۷/۲۸).

در بینش اسلامی به مدیریت، کل عالم تحت اداره و ربوبیت (تدبیر) الهی است. این مدیریت الهی در سلسله مراتب موجود در عالم، سریان و جریان دارد. محور اصلی این جریان، توحید و نگاه توحیدی است؛ بدین معنا که در نظام مدیریتی اسلام، اگر سخنی از مدیریت غیر خدا به میان آید، این مدیریت در طول مدیریت خداوند متعال خواهد بود و نهایتاً مدیریت توحیدی بر نظام عالم حاکم خواهد بود.

با ذکر این مقدمه، چنانچه «توحید» را محور اصلی تعالی افراد در سازمان قرار دهیم، این سؤال اصلی پیش می‌آید که آیا تعریف، مبانی، اصول، شاخصها و فرایندهای تعالی فرد در سازمان از دیدگاه مدیریت اسلامی با آنچه در ادبیات متداول شاهدیم، تفاوت نخواهد کرد.

به دلایلی چون «فرهنگ‌مدار» بودن نظریه‌های مدیریت، تعارض فرهنگ پایه نظریه‌های مدیریت با فرهنگ توحیدی و ضرورت و نیاز جامعه ما به نظریه‌های مبتنی بر فرهنگ بومی، این تحقیق تلاشی هرچند مقدماتی در راستای کشف الگویی بر مبنای آموزه‌های قرآن کریم است.

آموزه‌های مکتب حیاتبخش اسلام متضمن تأمین نیازهای مادی و معنوی و دنیوی و اخروی پیروان آن است. نه تنها مکاتب ساخته دست بشر، بلکه سایر ادیان آسمانی پیشین هم (که تحریف شده‌اند) نمی‌توانند خواسته‌های انسان را آن‌چنان برآورده سازند که با حفظ تعادل لازم، سعادت دو سرای انسان به گونه‌ای شایسته تأمین شود.

نوع نگاه و نگرش انسان به عالم هستی، روش و نوع مدیریت او را مشخص می‌کند. نوع نگاه مدیریت غربی نهایتاً به افزایش بهره‌وری منجر می‌شود؛ اما از آنجا که در این نوع نگاه، انسان و شخصیت او محور اصلی قرار نمی‌گیرد از این بابت خسارتهای جبران‌ناپذیری بر پیکره مدیریت جهان امروز وارد شده است (فروزنده، ۱۳۹۱: ۲۷۴).

در عصر حاضر، درک خیر و نیکی و تعالی باید به اولویت اول و اساسی هر ملت، سازمان و هر انسانی در سراسر جهان تبدیل شود؛ زیرا موزون بودن، توازن و هماهنگی، مفهومی انحرافی پیدا کرده و جای خود را به مفاهیم ساده‌ای داده است. تعالی نه سرنوشت، که سیر و سفر است. ما از تعالی آن‌گونه سخن می‌گوییم که گویی جایی است که قرار است به سوی آن برویم و گویی وقتی به آنجا رسیدیم، تمام خواهد شد. باید گفت روزی به آنجا خواهیم رسید، اراده الهی به این قرار گرفته است که ما به پیش رویم.

تدوین الگوی تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم و ایجاد زمینه برای آن در سازمان موجب

می‌شود سازمان در مسیر اصلی رشد و ترقی قرار گیرد و از تمامی امکانات مادی و معنوی آن بهره‌وری بهینه به عمل آید در حالی که بی‌توجهی به تعالی سرمایه انسانی در سازمان باعث از بین رفتن سرمایه‌های دیگر می‌شود و سازمان از احراز تعالی حقیقی باز می‌ماند و چه بسا، نه تنها رفاه و آرامش دنیوی انسان به هم ریزد، بلکه در اثر بروز مشکلات ناشی از آن آخرت او نیز دستخوش ناملایمات گردد: وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (طه/۱۲۴): و هر کس از یاد من اعراض کند، همانا معیشتش تنگ شود و روز قیامت او را نابینا محسور کنیم. در مجموع اگر ضرورت و اهمیت موضوع، مختصر جمع‌بندی شود به نظر می‌رسد نبود تناسب نظریه‌های مدیریتی با فرهنگ اسلامی و توحیدی موجب بروز این مشکلات می‌شود:

- ۱ - تعارض فرهنگی و اختلال در اعمال نظریه‌ها
  - ۲ - دشواری در پذیرش کارکنان به علت ناسازگاری الگوها با فطرت انسانها
  - ۳ - تضییع سرمایه‌های انسانی در سازمان به علت نپذیرفتن الگوها
  - ۴ - ناکامی سازمان در تحقق اهداف تعیین شده به علت نپذیرفتن الگوها
- ارائه الگوی تعالی فرد بر اساس توحید موجب این مزیتها خواهد شد:
- ۱ - تناسب یافتن الگوی تعالی فردی با فرهنگ مبتنی بر توحید
  - ۲ - تناسب یافتن الگوی تعالی فردی با فطرت انسانی
  - ۳ - پذیرش بیشتر کارکنان سازمان به علت تناسب الگوی تعالی فردی توحیدی با فطرت انسانی آنان
  - ۴ - آسانی به کارگیری این الگو در سازمانها به علت پذیرش فطری انسانها

## اهداف پژوهش

### هدف اصلی

این پژوهش به دنبال شناسایی، کشف و ارائه پایه‌های نظری تعالی فرد در سازمان از دیدگاه قرآن کریم است.

### اهداف فرعی

- ۱ - شناخت مفهوم تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم

۲- تعیین عوامل الگوی تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم

۳- شناخت نوع روابط این عوامل با یکدیگر

## سؤالات پژوهش

### سؤال اصلی

پایه‌های نظری تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم چیست؟

### سؤالات فرعی

۱- تعریف تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم چیست؟

۲- عوامل الگوی تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم کدام است؟

۳- روابط بین این عوامل با یکدیگر چگونه است؟

## ادبیات پژوهش

### توحید

توحید به معنای اعتقاد به خداوند یکتا: قل هو الله احد: بگو او یگانه است (توحید/۱) که مثل و مانند ندارد: لیس کمثله شیء: هیچ چیزی مانند او نیست (شوری/۱۱) است.

توحید ربوبی: اعتقاد به ربوبیت خداوند متعال، که ربّ (مالک و مدبر) کل هستی و واضع تمامی سنتها و مقررات و قوانین حاکم بر پدیده‌های مادی و معنوی و حافظ آنها است. این مرتبه از توحید دو عرصه را در بر می‌گیرد:

۱- توحید در ربوبیت تکوینی: یعنی کارگردانی (مالکیت و تدبیر) جهان در عالم تکوین

۲- توحید در ربوبیت تشریحی به معنی انحصار قانونگذاری و برنامه‌ریزی برای انسان

### تعالی

طبق تعریف فرهنگ معین، تعالی از ریشه «علو» به معنای بلند شدن، بزرگوار شدن و بلندی است. ترکیبی از فضیلت‌های اخلاقی (مانند رعایت عدالت، عفت، شجاعت، سخاوت) و در یک کلام همه خوبیها و رعایت حد اعتدال در همه مراتب زندگی است که مبتنی بر چارچوب ذهنی متشکل از دانش و ارزش در موقعیت پویایی شکل می‌گیرد و موجب می‌شود افراد بر اساس آنها

اندیشه، احساس و اقدام کنند و در کسب و کار به ارزش مهمی دست یابند به گونه‌ای که موجب برتری آنان در دستیابی به هدف در زمانی شود که هیچ استاندارد زمینی و مادی برای مقایسه در آن دخالت نداشته باشد؛ بنابراین تعالی، موقعیتی است که عوامل موجود در آن به شکل خوب استثنایی و مطلق وجود دارد (ازگلی، ۱۳۹۰).

جدول ۱: سیر تکاملی تعالی در دانش مدیریت (ازگلی، ۱۳۹۰)

مکتب فکری	نگاه به تعالی	اندیشمند	چگونگی تحقق تعالی (روشها)
کلاسیک	- تقسیم کار - جهتگیری - مکانیکی - هماهنگی سلسله مراتبی	پیترز و واترمن <sup>۱</sup> ، ۱۹۸۲ شرکتهای متعالی، با برخورداری از قدرتهای نوآوری، توانایی تغییر و رهبری که از طریق چشم‌انداز و ارزشها (سازمان را) متعالی می‌سازد.	- سوگیری نسبت به اقدام - نزدیک شدن به مشتری - استقلال و کارافرینی - بهره‌وری از طریق افراد - جهت‌دهندگی ارزشها به رفتار - پر کردن شکافها - شکل ساده، ستاد ناب - تنظیم منعطف همزمان - مالکیت‌ها
رفتاری	- تأکید بر انسان، انگیزه کارکنان	پیترز و آستین <sup>۲</sup> ، ۱۹۸۵	- توجه به مشتریان - نوآوری پایدار و مستمر - افراد - مدیریت در صحنه حاضر
اجتماعی - فنی	- تقویت وظایف و ارائه دستورالعمل به اقدامگران در تعریف محیط سازمانی فنی - اجتماعی (در دیدگاهی پویا)	پیترز <sup>۳</sup> ، ۱۹۸۸	- بهبود مستمر و تغییر مستمر - ارزش افزوده عالی - کیفیت - انعطاف
ساختاری / سیستمی	- رفتار جهانی - ترکیب نظریه - مدیریت و علوم سخت	الگوی تعالی زیراکس <sup>۴</sup> ، ۱۹۹۰ - ۲۰۰۲	- رهبری مدیریتی - مدیریت منابع انسانی - مدیریت فرایند کسب و کار - تمرکز به مشتری / بازار - کاربرد اطلاعات و ابزارهای کیفیت - نتایج کسب و کار

- 1 - Peters and Waterman
- 2 - Peters and Austin
- 3 - Peters
- 4 - Xerox Excellence Models

## ادامه جدول ۱: سیر تکاملی تعالی در دانش مدیریت (ازگلی، ۱۳۹۰)

مکتب فکری	نگاه به تعالی	اندیشمند	چگونگی تحقق تعالی (روشها)
کلاسیک نوین	- ترکیب یادگیری از مکاتب کلاسیک و رفتاری	پیتر سنگه <sup>۱</sup> ، ۱۹۹۰، تحت تأثیر آرجریس، فورستر، دمینگ و دیویی	- چشم‌انداز مشترک - مهارت افراد - کار با الگوهای ذهنی - یادگیری گروهی - تفکر سیستمی
جامعه‌شناختی	- تجزیه و تحلیل اقدامگران سازمانی، رفتار آنان - منتج گردیدن قدرت به تعالی	آیوبرت و دی گالجاک <sup>۲</sup> ، ۱۹۹۲	- اطاعت ذاتی - حمایت آشکار (آموزش، ارزشیابی، تقویت مثبت) - حمایت ضمنی (رقابت داخلی، نظم ذهنی همیشگی و الزامات مدیریتی ضمنی)
هفت اس مک کنزی	- راهبرد - ساختار - نظامات - کارکنان - ارزشهای مشترک - مهارتها - سبک	جایزه دمینگ؛ ام بی، ان، کیو، ای؛ ای اف، کیو، ام <sup>۳</sup>	- رتبه‌بندی اقدامات سازمانی طبق معیارهای خاص - هدایت سازمانها به سمت متعالی شدن - ارائه چارچوب مدیریتی کل‌گرا
پاسکال و آتوس	- تمرکز بر انسان و ارزشهای برتر در جهت شکل دادن به چشم‌انداز راهنما	الگوی چهار پی؛ دال گارد و دال گارد پارک <sup>۴</sup> ، ۱۹۹۹؛ ۲۰۰۳	- افراد - شراکت - فرایندها - محصولات

البته اساس تعالی را انسان تشکیل می‌دهد؛ زیرا تعالی، مستلزم کسب آگاهانه و نه غریزی و طبیعی عاداتها و اندیشه‌های خیر و نیکی است که غیر از انسان را شامل نمی‌شود. اگر سازمانها و یا مصنوعات محصول سازمانها هم به لحاظ کیفی ارتقا پیدا می‌کند، باز منشأ آنها، انسان است. از دیدگاه قرآن کریم، تعالی به معنای بالا رفتن انسان و به مراتبی از رشد و کمال روحی دست

- 1 - Peter Senge, Influenced by Argyris, Forrester, Demming and Dewey
- 2 - Aubert and de Gaulac
- 3 - Deming prize; MBNQA; EFQM
- 4 - The 4P Model; Dahlgaard and Dahlgaard-Park

یافتن است که آفریننده هستی با فرو فرستادن پیامبران و کتاب به دو شیوه هدایت تکوینی و تشریحی آن را فراهم فرموده است<sup>(۱)</sup>.

جدول ۲: مفهوم تعالی در اسلام (فرهی و دیگران، ۱۳۸۹ با اندکی تصرف)

نگاه به تعالی	معنا شناسی
علو	در قرآن: «قهر و غلبه و تکبر» با ۴ بار تکرار (از جمله در آیه ۴ سوره قصص) از دیدگاه رهبری: «حرکت به طرف بالا»، «حرکت به سمت نور»، «حرکت به سمت خدا»، «حرکت به سمت توحید و نزاهت اخلاقی و طهارت جان»
عالی و مشتقات آن	«بالا و طاغی و نیز رفیع و برتر» با ۴۸ بار تکرار (از جمله در آیه ۸۲ سوره هود و ۴۰ سوره توبه)
عل با جمع علیا	«مرتفع و بلند» با ۱ بار درج
تعالی	در قرآن: «برتر»، با ۱۴ بار تکرار (از جمله در آیه ۱۹ سوره اعراف)، از دیدگاه رهبری: یکبار در معنای «ترقی و پیشرفت» (خامنه‌ای، ۱۳۸۷) و یکبار در معنای «تکامل».
تعال	به معنای «بیا» به لفظ جمع مذکر «تعالوا» با ۷ بار تکرار و به لفظ «تعالین» با ۱ بار درج (از جمله در آیه ۶۴ سوره آل عمران و ۲۸ سوره احزاب)
علی	«بسیار برتر و بسیار رفیع القدر» که صیغه مبالغه است با ۱۱ بار تکرار (از جمله در آیه ۲۵۵ سوره بقره)
اعلی	«بالا تر و برتر در علو مکان و مقام» (در دو آیه ۱ سوره اعلی و ۷ سوره نجم) و در معنای جمع «اعلون» در آیه ۱۳۹ سوره آل عمران
متعال	به معنای «رفیع‌المقام» در آیه ۹ سوره رعد
تکامل	حرکت به سوی کمال (خامنه‌ای، ۱۳۸۴)

در این پژوهش پایه‌های نظری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، که فرد بر مبنای آنها مسیر رشد و کمال را طی می‌کند تا به مقصد برسد، پایه‌های نظری تعالی فرد در سازمان در نظر گرفته می‌شود. این تعالی بر بینه توحیدی برگرفته از قرآن کریم مبتنی است.

### روش شناسی پژوهش

کارکرد اصلی روشهای کیفی، ساختن نظریه از طریق داده‌هاست. به نظر می‌رسد روش



پژوهشی باید بتواند برای یافتن پاسخ مشکلات و مسائل مورد نظر پژوهشگر، راهبردی مناسب را توصیه کند. در واقع، مهمترین عنصر در ساخت هر طرح پژوهش، سازگاری روش با پرسش‌های پژوهشی است (گلدینگ<sup>۱</sup>، ۲۰۰۲: ۱۸۶).

از میان روشهای کیفی در این پژوهش از الگوی گراند تئوری استفاده شده که روش‌شناسی اکتشاف نظریه استقرایی است و به پژوهشگر اجازه می‌دهد چارچوب نظری را از ویژگیهای عمومی هر موضوع ایجاد کند در موقعیتی که همزمان، چارچوب خود را بر مشاهدات یا داده‌های تجربی مبتنی می‌دارد (مارتین<sup>۲</sup>، ۱۹۸۶: ۱۴۱). نظریه‌پردازی داده بنیاد، فراگرد کیفی و نظام‌مندی است که به منظور تولید نظریه مورد استفاده قرار می‌گیرد. این نظریه در سطح مفهومی گسترده‌ای، فرایند، اقدام یا تعامل درباره موضوعی اساسی<sup>۳</sup> را توضیح می‌دهد (کریسول<sup>۴</sup>، ۲۰۰۵: ۴۲۳). لازم به ذکر است که اصطلاح انگلیسی این روش (Grounded Theory) با ترجمه‌های فارسی مختلفی بیان شده که برخی از آنها عبارت است از: «نظریه برخاسته از داده‌ها»، «نظریه مبتنی بر داده»، «نظریه برآمده از داده»، «نظریه وابسته به زمینه»، «نظریه زمینه‌ای» و «نظریه پایه».

مطابق نظر پیچن و هنوود<sup>۵</sup>، جریان این کار علمی، روندی خطی دارد. پژوهشگر کار جمع‌آوری داده‌های خود را با موضوعی اولیه و یا برخی پرسش‌های پژوهش آغاز می‌کند. این جریان با روندی آرام از تحلیل همراه می‌شود تا داده‌های کمتر ساخت‌یافته را به سمت مفاهیم و مقوله‌های تحلیلی (نظری) ببرد. باید دقت داشت که چنین روندی هم منعطف، و هم از حالت رفت و بازگشتی میان داده‌ها و مفهوم سازی برخوردار است. گاهی ممکن است چنین بازگشتی، تغییرات جزئی و یا حتی اساسی در پرسش‌های اولیه را نیز لازم داشته باشد. همزمانی گردآوری و تحلیل داده‌ها، یکی از تفاوت‌های مهم روش داده بنیاد با سایر روشهای پژوهش در علوم اجتماعی است. از نظر پیچن و هنوود احتمال دستیابی پژوهشگران به مجموعه نتایج، تفاسیر و نتایج موفقیت‌آمیز با این روش بیشینه می‌شود (پیچن و هنوود، ۲۰۰۹: ۶۳۱-۶۳۰).

روش این پژوهش، که کیفی است، تلاشی سامانمند برای استخراج "نظریه" از "داده" است.

1 - Goulding

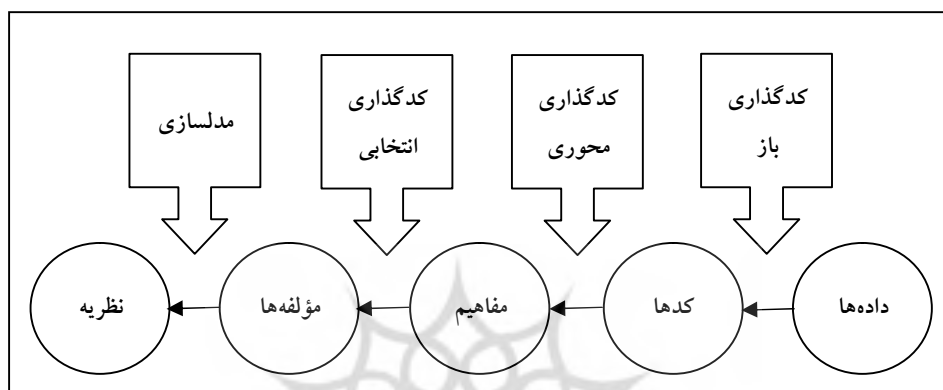
2 - Martin

3 - an interaction about a substantive topic

4 - Creswell

5 - Pidgeon & Henwood

روش داده بنیاد از کدگذاری به عنوان روشی اساسی برای مشخص کردن مفاهیم داده‌ها استفاده می‌کند؛ بدین ترتیب هر نظریه از داده‌های متعدد در منابع پژوهش و در سیر تکاملی به شرح نمودار ذیل تشکیل می‌شود:



نمودار ۱: مراحل روش داده بنیاد

مؤلفه‌ها در مقایسه با مفاهیم، انتزاعی‌تر است و سطحی بالاتر را نشان می‌دهد. آنها از طریق همان فرایند تحلیلی مقایسه‌ها برای برجسته‌سازی شباهتها و تفاوتها تولید می‌شود که در سطح پایین‌تر برای تولید مفاهیم استفاده می‌شود. مؤلفه‌ها "شالوده" ساختن نظریه است و ابزاری فراهم می‌کند که با آن نظریه، می‌تواند یکپارچه شود (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷).

### مراحل انجام پژوهش

از آنجا که شناخت مفهوم عناصر تعالی و روابط میان این عناصر از دیدگاه قرآن، مستلزم استقرار نشانه‌های تعالی از قرآن است (محمدی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱) به منظور دستیابی به الگوی پایه‌های نظری تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم در این پژوهش مراحل مختلفی صورت گرفته است که به آنها اشاره می‌شود. پس از انتخاب رویکرد نظریه‌پردازی داده بنیاد به‌عنوان راهبرد پژوهش گامهای ذیل دنبال شد:

۱- مطالعه هدفمند قرآن کریم (تدبر در آیات)

۲- انتخاب آیات کریمه در ارتباط با تعالی فرد

۳- مطالعه ترجمه آیات منتخب

۴ - بررسی تفسیر آیات منتخب برای پرهیز از برداشتهای ناصواب (بر اساس تفسیر شریف المیزان)

۵ - استخراج مضامین مرتبط با تعالی فرد از آیات منتخب

۶ - استخراج مفاهیم مرتبط با تعالی فرد از آیات منتخب

۷ - تعیین مقوله‌های فرعی

۸ - تعیین مقوله‌های اصلی

۹ - ارائه الگوی تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم

این گامها در قالب مراحل چهارگانه گراند تئوری مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

مرحله اول: کدگذاری باز - استخراج مضامین (گام اول تا چهارم)

در این مرحله قرآن کریم بدقت مورد مطالعه قرار گرفت و آیاتی انتخاب شد که به گونه‌ای با الگوی پایه‌های نظری تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم مربوط بود. آیات منتخب مجموعه‌ای بالغ بر ۹۰۰ آیه را تشکیل داده است که از آن میان ۵۰۰ آیه کریمه مورد مطالعه دقیق قرار گرفت. این آیات، بررسی، و برای اطمینان از برداشت صحیح از مفاد آیات به ترجمه تفسیر وزین «المیزان» مراجعه شد. در جدول ذیل بخشی از آیات به عنوان نمونه ذکر می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## جدول ۳: استخراج مضامین آیات تعالی

ردیف	آیه شریفه	ترجمه	مضمون
۱	إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ (آل عمران / ۵۱)	و بدانید که الله پروردگار من و شما است.	خداوند، مالک مدبر انسانها
۲	قُلْ أَعْبُدُوا اللَّهَ أُنْبَغَىٰ رَبِّي وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ (انعام / ۱۶۴)	بگو آیا بجز خدا پروردگاری بجویم با اینکه او پروردگار هر چیزی است.	خداوند، مالک مدبر کل عالم
۳	إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدِيرُ الْأُمُورَ ذَلِكَ اللَّهُ رَبُّكُمْ (یونس / ۳)	(به آنان بگو) پروردگار شما کسی است که آسمانها و زمین را در شش روز بیافرید و سپس بر کرسی قدرت و مقام تدبیر قرار گرفت و به تدبیر امور عالم پرداخت (آیا هنوز هم فکرتان به این معنا منتقل نشده که) پروردگار شما همین خدا است که مدبر و پرورش دهنده همه عالم است.	خداوند، مالک مدبر انسانها، مالک مدبر آسمانها و زمین و ...، مالک مدبر کل عالم
۴	رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ (دخان / ۸)	اوست که زنده می‌کند و می‌میراند؛ هم مالک و مدبر شما است و هم مالک و مدبر پدران گذشته شما.	خداوند، زنده کننده و میراننده، مالک مدبر انسانها
۵	رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ (صافات / ۵)	اوست پروردگار آسمانها و زمین و آنچه بین آن دو است و اوست پروردگار مشرقها.	خداوند، مالک مدبر آسمانها و زمین و ...
۶	اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشِبْهَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ (روم / ۵۴)	خدا آن کسی است که شما را از ناتوانی آفرید و از پس ناتوانی نیرو داد و از پس نیرو دو باره ناتوانی و پیری آورد؛ هر چه بخواهد خلق می‌کند و او دانای توانا است.	آفرینش انسان از ضعف به توانایی
۷	وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا (نحل / ۶۵)	خداوند از آسمان آبی فرستاد و زمین را بعد از اینکه مرده بود، حیات بخشید.	فرو فرستادن باران برای احیای زمین
۸	وَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ (زخرف / ۱۲ - ۱۳)	و آن خدایی که همه جفتها را او آفرید و برایتان از کشتی‌ها و چارپایان مرکب درست کرد.	آفرینش ازواج، قرار دادن کشتی و چارپا برای استفاده
۹	وَ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ لَهُ الدِّينُ وَأَصَابَأَ (حجر / ۵۲)	آنچه در آسمانها و زمین است از آن اوست و همواره دین (و قوانین دینی) از اوست.	مالکیت عالم و دین

## ادامه جدول ۳: استخراج مضامین آیات تعالی

ردیف	آیه شریفه	ترجمه	مضمون
۱۰	قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ (ملک/ ۲۳ - ۲۴)	بگو او همان کسی است که شما را هستی داد و برایتان گوش و چشم و دل قرار داد. بگو او همان کسی است که شما خاکیان را در زمین آفرید.	آفرینش انسان و گوش و چشم و دل برای او
۱۱	وَ قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ (فصلت/ ۱۰)	و نیز در زمین آنچه قوت و رزق هست در چهار فصل پدید آورد؛ قوت و رزقی که کفاف همه روزی‌خواران را بدهد.	تأمین رزق روزی‌خواران
۱۲	وَ عَلَى اللَّهِ قَسْدُ السَّبِيلِ وَ مِنْهَا جَائِزٌ وَ كَوْ شَاءَ لَهْدًاكُمْ أَجْمَعِينَ (نحل/ ۹)	راه راست به عهده خداست و اگر می‌خواست، همه شما را هدایت کرده بود.	هدایت الهی

## مرحله دوم: کدگذاری محوری - استخراج مفاهیم (گام پنجم)

در این مرحله آیات مورد مطالعه قرار گرفت. مضامین آیات استخراج شد. جدول این گام به همراه گام بعدی ارائه می‌شود.

## مرحله سوم: کدگذاری انتخابی - استخراج مقوله‌ها (گام ششم تا هشتم)

در مرحله سوم مضامین در قالب مفاهیم جمع‌بندی، و در مرحله چهارم مقوله‌ها از مفاهیم به دست آمده است.

جدول ۴: استخراج مفاهیم و مقوله‌ها از آیات تعالی از مضمونها

ردیف	مضمون	مفهوم	مقوله فرعی	مقوله اصلی	
۱	معبودی جز خدا نیست.	وحدانیت	توحید ذاتی	توحید	
۲	خداوند یکتا است.	خداوند			
۳	خداوند، مالک مدبر کل عالم	مالکیت و تدبیر	توحید ربوبی		
۴	خداوند، مالک و مدبر آسمانها و زمین و...				
۵	خداوند، مالک گوش و چشم انسان				
۶	خداوند زمین را فرش قرارداد.				
۷	آفرینش عالم و فرو فرستادن باران و اخراج میوه‌ها برای روزی‌رسانی و به خدمت در آوردن کشتی و آبها				
۸	تسخیر خورشید و ماه و شب و روز برای انسان				
۹	قرار دادن شب برای آرامش				
۱۰	قرار دادن ستارگان برای راهنمایی				
۱۱	فرو فرستادن باران برای احیای زمین				
۱۲	خداوند، زنده کننده و میراننده				ربوبیت
۱۳	خداوند، مالک مدبر انسانها				
۱۴	خداوند رزق شما را فراهم آورد.				
۱۵	خداوند، رازق خلق				
۱۶	مولویت و تعیین سرنوشت	تقدیر کارها	توحید افعالی		
۱۷	تقدیر الهی	مشیت الهی			
۱۸	ضلالت الهی				
۱۹	هدایت الهی				
۲۰	اراده الهی				
۲۱	گشایش رزق				
۲۲	تنگی رزق				
۲۳	اذن الهی				
۲۴	بندگی مخصوص خداوند یکتا	پرستش	توحید عبادی		
۲۵	شرک نورزیدن	خدای یکتا			
۲۶	نگهداری موجودات	اوصاف الهی	توحید صفاتی		
۲۷	خداوند بخشنده مهربان				

### مرحله چهارم: الگوسازی

در این مرحله مرتبه‌ای از مراتب توحید انتخاب شده است که با مبحث تعالی رابطه مستقیمی دارد. از میان مراتب مختلف توحید، که هر یک به جلوه‌ای از ذات اقدس الهی اشاره دارد، «توحید ربوبی» که بر مالکیت و تدبیر الهی در هستی ناظر است، «مبنای تعالی» انتخاب شده است.



نمودار ۲: جایگاه توحید ربوبی در مراتب توحید

مرحوم علامه طباطبایی (ره) ربوبیت الهی را این‌گونه تفسیر کرده‌اند: «وقتی خدا مالک همه هستی‌ها است، هستی کره زمین از او است و هستی حیات روی آن و تمامی آثار حیات از او است در نتیجه پس تدبیر زمین و موجودات در آن و همه عالم از او خواهد بود؛ پس او رب تمامی ماسوای خویش است؛ چون کلمه رب به معنای مالک مدبر است» (موسوی همدانی، ۱۳۷۴: ج ۱: ۳۴). به این ترتیب «توحید ربوبی» به مثابه مبنای تعالی سازمانی توحیدی بر تأکید بر بعد انسانی انتخاب شده است.

### هدایت انسان

بررسی آیات نشان می‌دهد که خدای سبحان و مالک مدبّر - رب العالمین - انسان را اشرف مخلوقات در هستی قلمداد فرمود و پس از نفخ روح به کالبد انسان، چنین رویدادی را به خویشتن تبریک گفت و با مرحمت چنین ظرفیتی به انسان، بنی آدم را مورد اکرام و اعزاز قرارداد و امانت الهی را بر دوش آنان نهاد. لطف الهی آن چنان انسان را در خود پیچید که برای نمایاندن راه

درست به او از بذل هیچ محبتی دریغ نفرمود؛ حتی با تهدیدات سنگین، انسان را از پیمودن راه‌های انحرافی بر حذر داشت تا شاید انسان با پیمودن راه راست به کمال نهایی و قرب الهی نائل آید. خدای سبحان ذات انسان را «عبد» و «بنده» آفرید؛ حال اینکه او خداوند را بندگی کند و یا به بندگی طاغوت (هوای نفس و شیطان) تن دهد به اختیار خودش بستگی دارد. قرآن کریم این حقیقت را در آیات متعددی یادآوری فرموده است؛ از جمله:

- «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»<sup>(۲)</sup> (بقره / ۲۵۷)  
- «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»<sup>(۳)</sup> (ذاریات / ۵۶)».

هدایت انسان مقوله محوری این بررسی است. هدایت انسان در آغاز به عهده خود اوست که به آن هدایت اولیه گویند. هدایت الهی در ادامه هدایت اولیه آشکار می‌شود. هدایت ثانویه هدایت الهی و در گروی هدایت اولیه است. بدیهی است تنها هدایت الهی موجب تعالی انسان و رسیدن به سرمنزل مقصود می‌شود.

آیات قرآنی هدایت انسان را تنها و تنها هدایت الهی می‌داند. بخشی از هدایت انسان، تکوینی صورت گرفته است که به آن «هدایت تکوینی» گویند و بخش دیگر تشریح احکام دینی و آموزه‌های وحیانی است که از طریق معصومین تبیین و تشریح شده است که «هدایت تشریحی» نام دارد.

چنانچه هدایت را مقوله محوری بدانیم، آن گونه که بررسی چند باره آیات شریفه نیز این برداشت را تأیید می‌کند، باید مقوله‌های دیگری تعیین شود که قبل و بعد از این مقوله قرار می‌گیرد.

قرآن کریم با ارائه بینش توحیدی، ضمن بیان مراتب مختلف توحید، توحید ربوبی را اساس تدبیر مخلوقات در هستی از جمله انسان و هدایت و تعالی وی برشمرده است. در واقع، توحید ربوبی عامل اصلی هدایت انسان است و به همین دلیل توحید ربوبی در این تحقیق، «مقوله علی» شمرده می‌شود.

خدای منان برای هدایت انسان به سوی تعالی، کتاب آسمانی - قرآن مجید - را به عنوان کاملترین راهنمای تعالی انسان نازل فرموده است؛ (راهنمای تعالی).

خداوند متعال برای هدایت انسان و تعالی او، پیامبران و اولیای معصوم (صلوات الله علیهم



اجمعین) را به عنوان اسوه و الگوی عملی گزینش و اعزام فرموده است؛ (اسوه‌های تعالی). راهنمای تعالی و اسوه‌های تعالی نیز ذیل «مقوله علی» قابل تبیین است. مقوله محوری - هدایت انسان - تحت تأثیر عوامل مثبتی قرار می‌گیرد که آنها را می‌توان ذیل عنوان «مقوله محیطی» دسته‌بندی کرد. مقوله محیطی از دو جزء تشکیل شده است:

- انسان، اشرف مخلوقات، حائز تواناییهای ممتازی است که می‌تواند او را از اسفل درکات به درجات اعلی‌علین بالا برد. برخی از آیات کریمه این گستره را ترسیم می‌کند؛ (گستره تعالی).

- خدای سبحان راه تعالی را با تعبیه توانمندیها و حجت‌های درونی در کنار حجت‌های بیرونی فراهم ساخته است. برای احراز تعالی روشهای مختلفی ارائه شده است؛ (روشهای کسب تعالی). پیمایش مسیر تعالی به رعایت شروطی منوط است که در آیات بسیاری تبیین شده است. نمونه‌هایی از آن آیات انتخاب و بیان شده است؛ (شروط کسب تعالی).

به عکس مقوله محیطی، عواملی فرایند تعالی را تحت تأثیر منفی قرار می‌دهد و در واقع، نقش بازدارندگی ایفا می‌کند. این عوامل را می‌توان تحت عنوان «مقوله میانجی» گنجانید. جهل و ظلم و پیروی از هواهای نفسانی و غرور و تکبر و حرص و حسد و اغوای شیطان و... از عوامل بازدارنده تعالی به شمار می‌رود تا سره از ناسره شناخته شود؛ (موانع تعالی).

صراط مستقیم، متضمن تعالی انسان و پرهیز از کجرویها و شرک و بت و شیطان و طاغوت پرستی است که مسیر تعالی را ترسیم می‌کند؛ (مسیر تعالی).

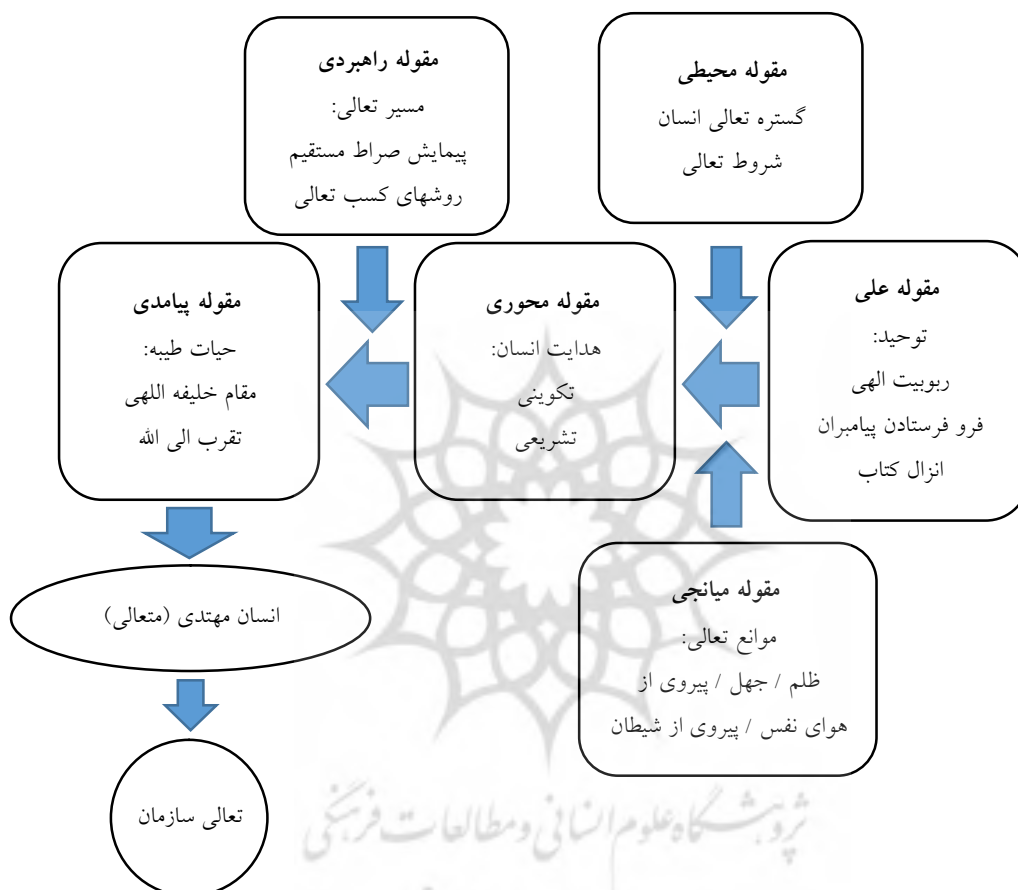
مسیر تعالی، سمت و جهت حرکت به سوی تعالی را نشان می‌دهد. از این رو، مسیر تعالی در جایگاه «مقوله راهبردی» قرار می‌گیرد.

بر اساس آیات کریمه بسیاری، پاداش پرهیزگاران و بندگان تعالی یافته، حیات طیبه در دنیا و جاودانگی در جنات گوناگون اخروی الهی است که به میزان رشد و کمال آنان، درجات متفاوتی را دربر می‌گیرد. این پاداشها در واقع، «پیامدهای تعالی» را نشان می‌دهد.

### تبیین رابطه بین مقوله‌ها (گام نهم)

این مقوله‌ها با چینی دقیق می‌تواند گویای روابط معناداری باشد که الگوی مطلوب را در این

پژوهش محقق می‌سازد. نمودار زیر رابطه مقوله‌ها را ترسیم می‌کند:



نمودار ۳: الگوی پایه‌های نظری تعالی فرد در سازمان از دیدگاه قرآن کریم

### ارائه گزاره‌های نظری

ترکیب مفاهیم و مقوله‌ها، پژوهش را به نتیجه نهایی هدایت می‌کند. این مرحله با «کدگذاری انتخابی» قابل تطبیق است. از یافته‌های این فصل می‌توان گزاره‌های نظری ذیل را استخراج کرد:

۱ - اعتقاد به توحید، مبنای اصلی هدایت (تعالی) انسان است. توحید ربوبی در میان مراتب

مختلف توحید، جایگاه خاصی دارد.

- ۲- قرآن مجید - آخرین کتاب آسمانی - کاملترین راهنمای هدایت (تعالی) انسان است.
  - ۳- پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت عصمت و طهارت صلوات الله علیهم و انبیا و اولیای الهی علیهم السلام اسوه‌های هدایت (تعالی) انسان هستند.
  - ۴- خدای سبحان انسان را برترین مخلوق آفریده و هدایت (تعالی) او را در گروه پذیرش هدایت الهی از طریق پیروی از ولایت الهی برای رسیدن به اوج شکوفایی استعدادهای درونی مقرر فرموده است.
  - ۵- مسیر هدایت (تعالی) انسان، بندگی خدای سبحان و نفی طواغیت است.
  - ۶- گستره تعالی انسان، وسیعترین عرصه احراز کمال معنوی (خلیفه الهی) است و هیچ موجود ناسوتی دیگری امکان دستیابی به این حد از تعالی را ندارد.
  - ۷- انسان هنگامی به کمال هدایت (تعالی) توحیدی دست می‌یابد که تمامی شرایط بندگی خدای سبحان را مطابق آموزه‌های قرآن کریم و اوامر پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام احراز کند.
  - ۸- تعلم، تفکر، تعقل، تذکر و تفقه در معرفت الله، معرفت نفس و آیات الهی و نیز تأسی به سیره انبیا و اولیای الهی برخی از روشهای کسب هدایت (تعالی) است.
  - ۹- تنها عامل هدایت (تعالی) انسان، ذات اقدس الهی است و هر عامل دیگری با اذن و مشیت خدای سبحان در تعالی بخشی نافذ می‌گردد.
  - ۱۰- ظلم و جهل انسان و پیروی از هوای نفس و شیطان مانع دستیابی او به هدایت (تعالی) می‌گردد.
  - ۱۱- انسان با پیمودن صراط مستقیم (ایمان و عمل صالح) به هدایت - تعالی توحیدی - دست می‌یابد.
  - ۱۲- پیامد هدایت (تعالی توحیدی) سعادت و حیات طیبه در دنیا، جاودانگی در بهشت، کسب رضوان الهی، تقرب الی الله تعالی و ملاقات با ذات اقدس ربوبی است.
- دستاوردهای پژوهش گزاره‌های بالا است که پایه‌های نظری تعالی فرد از دیدگاه قرآن کریم را نشان می‌دهد. پیش از این روشن شد که با بررسیها و دقت در آیات کریمه، مقوله محوری در تعالی فرد «هدایت» است. آیات کریمه فردی را برخوردار از تعالی تلقی می‌کند که با پیروی از

شریعت ربانی و تاسی به اسوه‌های تعالی و رعایت موازین تقوایی از هدایت الهی بهره‌مند شده باشد؛ به عبارت دیگر، انسان مهتدی همان فرد متعالی است.

### نتیجه‌گیری

این پژوهش در صدد شناسایی، کشف و ارائه پایه‌های نظری تعالی فرد در سازمان بر اساس آموزه‌های حیات بخش قرآن کریم بود. از آنجا که سرمایه انسانی رکن اصلی سازمان به شمار می‌رود و چنانچه "انسان" با تکیه بر ایمان به خدای سبحان و عمل صالح، مدارج تعالی را طی کند و به مراتب بالای علو انسانی دست یابد با تمامی دشواریها و ضعف‌ها مقابله می‌کند و سازمان را به سوی تحقق اهداف خود سوق می‌دهد. از آنجا که سرمایه انسانی، رکن رکن سازمان است در این پژوهش تعالی افراد انسانی در سازمان در اولویت قرار داده شد و سایر ابعاد سازمان به پژوهشهای مشابه سپرده شد. مطالعه آیات کریمه، انتخاب، استخراج و دسته‌بندی آنها به تبیین مضامین، مفاهیم و مقوله‌هایی منجر شد که در نهایت پایه‌های نظری تعالی فرد را از دیدگاه قرآن کریم ترسیم می‌کند. یافته‌های این پژوهش در یک عبارت جامع به این قرار است:

خداوند یکتا - خالق، مالک و مدبر هستی - با فرو فرستادن کتابهای آسمانی به مثابه راهنما و فرستادن پیامبران به منزله راهنمایان و اسوه‌های تعالی به انسان کمک فرموده است تا با پذیرش ولایت الهی با بهره‌گیری از استعدادهای فطری خدادادی (تفکر و تعقل و تفقه و...)، رعایت موازین تقوایی و اطاعت از اوامر و نواهی الهی، مبارزه با ظلم و جهل و هوای نفس و شیطان و نفی طواغیت، زمینه بندگی مطلق ذات اقدس حق را فراهم آورد و خویشتن را با اذن الهی از حسیض ذلت (مرتبه ظلم و جهول) به حیات پاکیزه یعنی اوج عزت و تعالی (مقام خلیفه‌اللهی) در این سرا و مقام قرب الهی در سرای واپسین برساند.

### یادداشتها

- ۱ - از حکیمی که عمر خود را در مسیر تفسیر قرآن مجید سپری کرده بود، پرسیدند که خلاصه آموزه‌های قرآن کریم چیست، فرمود قرآن کریم به همه می‌فرماید: «تعالوا» یعنی: بیایید بالا! قرآن می‌خواهد همه را بالا ببرد.
- ۲ - خدا سرپرست و کارساز کسانی است که ایمان آورده باشند؛ ایشان را از ظلمت‌ها به سوی نور هدایت می‌کند و کسانی که (به خدا) کافر شده‌اند، سرپرستان طاغوت است که از نور به سوی ظلمت سوقشان می‌دهد. آنان دوزخیانند و خود در آن به‌طور ابد خواهند بود.
- ۳ - و من جن و انس را نیافریدم مگر برای اینکه عبادتم کنند.

### منابع فارسی

قرآن مجید.

- ازگلی، محمد (۱۳۹۰). ارائه پایه نظری الگوی تعالی فرماندهان و مدیران سپاه پاسداران انقلاب اسلامی از منظر قرآن کریم. رساله دکتری. دانشگاه جامع امام حسین (ع). دانشکده مدیریت و برنامه‌ریزی.
- اسکندری، مجتبی و همکاران (۱۳۹۳). سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه. دوفصلنامه مدیریت اسلامی. س ۲۲. ش ۱: ۴۰ - ۹.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹). حدیث ولایت. لوح فشرده مجموعه رهنمودهای رهبر معظم انقلاب اسلامی. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- طباطبایی، علامه سید محمد حسین. تفسیر المیزان. جامع التفاسیر نور. لوح فشرده نورالانوار ۳.
- علی احمدی، علیرضا؛ علی احمدی، حسین (۱۳۸۳). مبانی و اصول مدیریت اسلامی. تهران: انتشارات تولید دانش.
- فرهی بوزنجانی، برزو؛ محمدی، ابوالفضل؛ حصیرچی، امیر (۱۳۸۹). الگوی توسعه و تعالی مدیران و فرماندهان سپاه از دید مقام معظم رهبری. پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی. ش ۷ و ۸: ۱ تا ۲۸.
- فروزنده، لطف‌الله؛ حسینی، میرزا حسن؛ ترکمنی، محمد (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی سبک‌های رهبری موجود دنیا با سبک رهبری امام خمینی (ره) بر مبنای رشد و تعالی انسان. مدیریت در دانشگاه اسلامی. ش ۲: ۲۷۳ تا ۲۹۴.
- محمدی، ابوالفضل؛ بازرگانی، محمد؛ پورسعید، سید مسعود؛ ازگلی، محمد (۱۳۹۰). پایه نظری الگوی تعالی فرماندهان و مدیران سپاه پاسداران انقلاب اسلامی از منظر قرآن کریم. پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی. ش ۱: ۱ تا ۲۶.
- معین، محمد (۱۳۶۴). فرهنگ معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- موسوی همدانی، محمدباقر (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

### منابع انگلیسی

- Creswell, J. W. (2005). **Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research** (2nd ed.). Upper Saddle River, N.J: Merrill.
- Goulding, Christina. (2002). **Grounded Theory**. London: sage.
- Martin, P. Y. (1986). Grounded Theory and Organizational Research. **The Journal of Applied Behavioral Science**, 22(2), pp. 141-157.
- Pidgeon, N. F., & Henwood, K. L. (2009). Grounded Theory. In M. A. Hardy & A. Bryman (Eds.), **Handbook of data analysis**. Los Angeles, London: SAGE

